

Challenges of the Application of International Humanitarian Law in Cyber Warfare

*Hassan Movassaghi

Associate Professor, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran

movassaghi@iaut.ac.ir

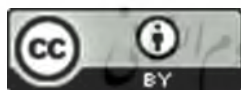
DOI: 10.30495/CYBERLAW.2022.693894

Keywords:

Armed Conflict ,
Humanitarian
Law ,
International
Law ,
Information,
Cyber Warfare

Abstract

Looking at war from any angle, we will find it a terrible and violent phenomenon. At the same time, throughout the history, wars and armed conflicts have happened thousands of times and will happen in the future, and humanity cannot escape from it. But, they can be ruled by law and morality, so that wars, which in fact represent conflict of interests, do not turn into savagery and crime. As we witness in the third millennium, the nature and form of warfare is nowadays changing, and this falls under the rules of the international armed conflicts as such that is stipulated under The Tallinn Manual 1 & 2 by the NATO. The research method in this research is descriptive-analytical and the results of the research confirm that it is possible to apply humanitarian standards of international humanitarian law in cyber warfare because war is a phenomenon that affects all sections of a country and causes serious harms. It also affects the right to life and other aspects of human rights, because the first stage of cyber warfare is military and security classified information, and the next stage is the destruction, transfer, change and distortion of information and data related to the people and civilians of the enemy, and, noting that the civilians are not considered as combatants, they must not be the target of cyber-attacks and that the international humanitarian law, which is a common human value, must be applied in such cases.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license:

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

چالش‌های کاربرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه در جنگهای سایبری

دکتر حسن موثقی

دانشیار حقوق بین‌الملل عمومی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

movassaghi@iaut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۲۴ مرداد ۱۴۰۱

تاریخ دریافت: ۰۴ تیر ۱۴۰۱

چکیده

از هر زاویه‌ای به جنگ بنگریم آن را پدیده‌ای سهمگین و خشونت‌آمیز خواهیم یافت. در عین حال در طول تاریخ، جنگ و مخاصمات مسلحانه هزاران بار اتفاق افتاده و در آینده نیز اتفاق خواهد افتاد و بشریت را از آن گریزی نیست اما می‌تواند قانون و اخلاق را بر آن حاکم سازد تا جنگ که در حقیقت نشانگر تعارض منافع است به توحش و جنایت مبدل نشود. اما در هزاره سوم ماهیت و شکل جنگها در حال تغییر است و این شامل قواعد حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه نیز می‌گردد به همان نحوی در دستورالعمل تالین ۱ و ۲ از سوی سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) تصریح شده است روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و نتایج تحقیق ثابت می‌کند که امکان اعمال موازین انسانی حقوق بین‌الملل بشردوستانه در جنگهای سایبری نیز وجود دارد زیرا جنگ پدیده‌ای است که همه اقشار یک کشور را مخاطب قرار می‌دهد و آسیب‌های جدی و تأثیرگذار را بر حق حیات و دیگر نسل‌های حقوق بشر می‌گذارد چرا که مخاطب اولین مرحله جنگهای سایبری، اطلاعات طبقه بندی نظامی و امنیتی بوده و در مرحله بعد نوبت به تخریب، انتقال، تغییر و تحریف اطلاعات و داده‌های مربوط به مردم و شهروندان غیرنظامی دشمن می‌رسد و چون غیرنظامیان رزمنده به حساب نمی‌آیند بنابراین نباید مخاطب حملات و جنگهای سایبری قرار بگیرند و می‌بایست حقوق بین‌الملل بشردوستانه که جزو ارزشهای مشترک بشری است در مورد آنها رعایت شود.

کلید واژگان: مخاصمات مسلحانه، حقوق بشردوستانه، حقوق بین‌الملل، اطلاعات، جنگهای سایبری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

جنگ به هر شکل آن چه به صورت تهاجمی و چه تدافعی خشونت‌آمیز، مخرب و دلخراش است اما غیرقابل اجتناب می‌باشد و کشورها گاهی اوقات به انجام جنگ مجبور می‌شوند با این حال حتمی بودن وقوع جنگ این حق را به طرفین مخاصمه نمی‌دهد که برای پیروزی سریع و قاطع از هر وسیله و حيله و تاکتیکی استفاده کنند تا طرف خصم را به شکست یا نابودی و تسلیم وادار کنند و آن خط قرمز مقدس، همانا رعایت موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه‌ای است که قلمرو جغرافیایی اجرای آن، جبهه‌های جنگ و پشت جنگ است.^۱ بدین ترتیب مهمترین کارکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه محدود کردن حق طرفین جنگ در استفاده از سلاح‌های مخوف و تاکتیک‌های ناجوانمردانه جنگی برای شکست طرف مقابل است و اینکه هر نوع حمله به غیرنظامیان که رزمنده به حساب نمی‌آیند ممنوع بوده و جنگجویان هر دو طرف نباید غیرنظامیان طرف مقابل را آماج حملات مسلحانه خود قرار دهند از سوی دیگر رعایت این حقوق در زمان جنگ نشانگر احترام و پذیرش حقوق مقدس انسانهاست که مهمترین آن حق حیات است که هم دولت‌ها باید آن را رعایت کنند و هم رزمندگان قانونی (نیروهای مسلح دولتها و شورشیان) و هم غیرقانونی (گروه‌های فشار و تروریستها). کشتن انسانها عمل زشتی است که تمام ادیان توحیدی، فلاسفه و عقلا انجام آن را ممنوع اعلام کرده‌اند و به جز سلاطین خونخوار و امپراطوران سلطه جو که به ستایش جنگ و نکوهش صلح مبادرت ورزیده‌اند هیچ کس از به خاک غلتیدن یک انسان در خاک و خون خود حمایت نمی‌کند و این آرمان اساسی حقوق بین‌الملل بشردوستانه است که به هنگام جنگ به هر کسی حمله نکن که منظور آن حمله به اسرای جنگی، نظامی تسلیم شده و غیرنظامیان است زیرا حقوق از خشونت بی‌حساب و گسترده حمایت نمی‌کند به همین جهت است که شارل منتسکیو^۲ در کتاب روح القوانین^۳ اعلام کرده که در زمان صلح باید بالاترین نیکی‌ها را در حق هم روا بداریم و در زمان جنگ حداقل بدیها را. بنابراین جلوگیری از غدارسانی، دارو و کمک‌های پزشکی و ایجاد قحطی برای غیرنظامیان جنایت علیه بشریت محسوب می‌گردد و عملی مسئولیت آور برای مرتکبین آن است با این حال در هر جنگی غیرنظامیان بیشترین قربانیان را تشکیل می‌دهند به ویژه زنان و کودکان که بالاترین میزان تلفات را در جنگها متحمل می‌شوند (ممتاز و رنجبریان، ۱۳۸۴: ۱۶۶ تا ۱۶۴) در زمینه رعایت موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه، اسلام پیشتاز بوده و پاره‌ای از اعمال ممنوعه را در جنگ مقرر کرده که عبارتند از: «منع کشتار افراد غیرنظامی دشمن، منع کشتار نظامیان دشمن که مجبور به شرکت در جنگ شده‌اند، منع مثله کردن اجساد دشمن، منع انهدام هدفهای غیرراهبردی و غیرنظامی دشمن، منع کشتار حیوانات اهلی دشمن، منع محاصره اقتصادی دشمن، منع استعمال سم و مواد شیمیایی زیانبار علیه دشمن و منع تعرض به کلیساها و معابد دشمن» (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۵: ۱۶) اهمیت رعایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه^۴ از آن جهت حیاتی تلقی می‌گردد که همزمان هم با حقوق بین‌الملل بشر در ارتباط است و هم با حقوق جنگ و حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه زیرا به تبیین حقوق انسانها و وظایف دولتها در زمان جنگهای بین‌المللی و داخلی اشاره دارد که اهداف مهم آن عبارت است از: محدود کردن صدمه و لطمه به نظامیان و ممنوعیت آن به غیرنظامیان و منع کاربرد تسلیحات هولناک و رعایت مصونیت اهداف غیرنظامی که اینها همه مبتنی بر حقوق لاهه و ژنو و روح منشور سازمان ملل متحد می‌باشد. بنابراین باید پذیرفت که حتی جنگ نیز باید تابع اخلاق و حقوق و حتی عقلانیت باشد و بی‌توجهی به آن از سوی هیچ طرفی در مخاصمات مسلحانه پذیرفتنی نیست (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۷: ۴۸۳-۴۸۲) اولین گام‌ها برای تدوین حقوق بشردوستانه در سال ۱۸۶۴ برداشته شد که مبتکر آن هانری دونان^۵ سوئیس بود که در نتیجه مشاهده هزاران کشته جنگ فرانسه و اتریش در محلی بنام سولفورینو مطرح شد و خود وی به مداوای مجروحین جنگ پرداخت و صلیب سرخ جهانی را با هدف امدادسانی به مصدومین جنگ تأسیس کرد و همینطور کمک به خدمه نیروهای نظامی دریایی کشورها، مجروحان، مصدومان، بیماران و نجات

۱ - این امر مسبوق به سابقه است کما اینکه در مقدمه بیانیه سن پترزبورگ ۱۸۶۸ در این مورد گفته شده که:

تنها هدف مشروع در جنگها باید تضعیف نیروهای نظامی دشمن باشد برای مطالعه بیشتر نک: مسائلی، محمود و ارفعی، عالیه زیرنظر محمدرضا دبیری، جنگ و صلح از دیدگاه حقوق و روابط بین‌المللی، چاپ دوم، تهران، موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳، ص ۱۲۸

^۲ - Charles Montesquieu

^۳ - the spirit of the Law

^۴ - Humanitarian International Law

^۵ - Henry Dunant

یافتگان دریایی که بعدها از طریق تصویب کنوانسیون لاهه ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ معاهده ۱۹۴۹ ژنو حمایت‌های بشردوستانه تثبیت شد و به حمایت از کسانی پرداخت که در جنگ حضور نداشته و یا از آن گریخته‌اند چهار اصل اساسی و بنیادین حقوق بشردوستانه عبارتند از: رعایت حقوق افراد غیررزمنده به ویژه از جهت دارو و درمان، حمایت از حقوق اسرای جنگی و دیگر غیرنظامیان و مصونیت از خشونت، محدودیت کاربرد سلاح‌های ممنوعه و رعایت اصل تفکیک میان غیرنظامیان و نظامیان در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی^۶ (افتخار جهومی، ۱۳۸۱: ۴۲-۴۰). بنابراین همانطور که مری رابینسون^۷ کمیسر عالی سابق حقوق بشر سازمان ملل متحد اعلام کرده است کرامت بشری به حدی ارزشمند و قابل احترام است که عملکرد دولتها در جنگهای مسلحانه نظامی و سایبری نمی‌تواند توجیه کننده نقض این حقوق مقدس باشد که در مورد حقوق بشردوستانه این الزام کماکان بقوت خود باقیست و حتی تدابیر مبارزه با تروریسم نیز نمی‌تواند توجیه کننده نقض حقوق بشر و حقوق بشردوستانه باشد (قاسمی و باقرزاده، ۱۳۹۴: ۲۳۴). به نظر می‌رسد که حفظ امنیت بین‌المللی به شدت با رعایت حقوق بنیادین بشر در ارتباط است و این موضوع در مورد جنگهای سایبری نیز صدق می‌کند (همان: ۲۴۴). ماهیت جنگها در هزاره سوم^۸ کاملاً تغییر یافته و جهان شاهد انقلاب اطلاعاتی و ارتباطی است به طوری که همزمان شاهد وقوع جنگ هیبریدی هستیم که ترکیبی از مخاصمات مسلحانه و جنگ سایبری است از جمله شلیک موشک هل فایر از سوی پهباد RQ170. نتیجه این تحولات تکنولوژیکی، تغییر ساختار واحدهای نظامی برخی از کشورهاست و هر کشوری که ساختار نظامی خود را به این تجهیزات مدرن کامپیوتری مجهز کرده و به روز رسانی نماید از نظر استراتژیک تا حد زیادی بر دشمن برتری نظامی خواهد یافت. هم قلمروهای جبهه و پشت جبهه در هم تنیده شده‌اند و هم از اعلان رسمی آغاز جنگ خبری نیست ایضاً تحرك ارتش‌ها از بین رفته و قابلیت‌های رزمی و تاکتیکی با اطلاعات جدید پا به میدان می‌گذارند و کنترل جنگ و دامنه آن در اختیار مهندسين کامپیوتر است که با ارتش‌ها همکاری می‌کنند در این نوع جنگها می‌توان شاهد بر هم خوردن توازن اطلاعات و دانش به نفع یک کشور و به ضرر دیگری بود^۹ و ترس و وحشت در بین شهروندان کشور مورد تهاجم و صدمه خوردن اموال نظامی و غیرنظامی از پیامدهای جنگهای سایبری در آینده خواهد بود که می‌تواند لزوم رعایت حقوق بین‌الملل بشردوستانه را به طرف مهاجم گوشزد کند (غلامی و محمدی، ۱۳۹۲: ۶۶ تا ۶۲). در مورد پیشینه تحقیق می‌توان به مقالات و کتب ذیل به عنوان مصادیقی از این پژوهش‌ها اشاره کرد:

- ۱- سعید واحدی فرد، جنگ سایبری، بررسی ابعاد نوین فضای مجازی، نشریه ره آورد نور، تابستان ۱۳۹۱، شماره ۳۹
- ۲- افشین جعفری و مهدی توتونچیان، بررسی راه کارهای تحدید حملات سایبری از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه، ماهنامه حقوق شهروندی، شماره ۱۸، فروردین ۱۴۰۰
- ۳- حمید ضیائی پرور، جنگ نرم سایبری در فضای شبکه‌های اجتماعی، رسانه، سال بیستم، شماره ۲۰، ۱۳۸۸
- ۴- مجید عباسی و حسین مرادی، جنگ سایبری از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و دوم، شماره هشتاد و یک، بهار ۱۳۹۴.
- ۵- علیرضا عنابی، جنگ سایبری و حقوق مخاصمات مسلحانه، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری ۵ اردیبهشت ۱۳۹۸.
- ۶- سهراب صلاحی و سید مهدی کشفی، جنگ سایبری از منظر حقوق بین‌الملل با نگاه به دستور العمل تالین، دو فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات قدرت نرم، سال ششم، شماره چهاردهم، بهار و تابستان ۱۳۹۵

^۶ -هدف والای حقوق بین‌الملل در تئوری و عمل حمایت از حقوق انسانهاست که مقدمه آن پایان دادن به همه جنگها و مخاصمات است یا حداقل کاستن از خشونت‌های ارتكابی در میادین جنگ و پایان دادن به بی‌رحمی‌ها، هر چند که به محض آغاز جنگ اولین چیزی که ناپدید می‌شود موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه می‌باشد و متخاصمین فقط به پیروزی سریع در جنگ می‌اندیشند. برای مطالعه بیشتر نک: آنتونیو کاسه سه، نقش زور در روابط بین‌الملل، ترجمه مرتضی کلانتریان، چاپ اول، آگه، ۱۳۷۵، ص ۲۱.

^۷ - Mary Robinson

^۸ - Third Millenium

^۹ - کشورهای عضو ناتو حملات سایبری را در زمره حمله مسلحانه نظامی تلقی کرده و با لحاظ ماده ۵ اساسنامه ناتو اجازه پاسخ نظامی را برای خود محفوظ می‌دانند از حمله آمریکا و روسیه. برای مطالعه بیشتر نک: قاسم ترابی، تکامل راهبرد ناتو در قبال جنگ سایبری، دلایل، ابعاد و مولفه‌ها، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هجدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۴ و سهراب صلاحی و سید مهدی کشفی، جنگ سایبری از منظر حقوق بین‌الملل با نگاه به دستورالعمل تالین، دو فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات قدرت نرم، سال ششم، شماره چهاردهم، بهار و تابستان ۱۳۹۵.

- ۷- احمدرضا فرحبخت و مهدی دهقانی، همگرایی جنگ الکترونیک و جنگ سایبری و الزامات اجرای آن در سازمان‌های نظامی، فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، شماره ۳۱، بهار ۱۳۹۸
- ۸- علی فقیه حبیبی، جنگ مدرن و تخصصات سایبری در چارچوب فضای بین‌الملل، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره اول، بهار ۱۳۹۵
- ۹- روح الله غلامی مصطفی محمدی، انقلاب اطلاعات و ارتباطات در عرصه امور نظامی، جنگ سایبری و شبکه ای، فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی دانشکده دفاعی (دافوس)، سال دوازدهم، شماره ۷۲، تابستان ۱۳۹۲.
- ۱۰- زینب آل بویه و علیرضا آل بویه، کاربرد نظریه جنگ عادلانه در جنگ سایبری و راهکارهای اخلاقی استفاده از سلاح‌های سایبری، فصلنامه تأملات اخلاقی، دوره دوم، شماره سوم، پاییز ۱۴۰۰
- ۱۱- اکبر توکلی، مفهوم جنگ سایبری و کاربرد آن در جنگ آینده، فصلنامه علوم فنون نظامی، شماره ۷، زمستان ۱۳۸۵
- ۱۲- عباس تدینی و سید مصطفی کازرونی، کاربردهای نظامی فناوری نانو از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۴، بهار- تابستان ۱۳۹۵
- ۱۳- محمدرضا اسماعیل زاده و مجید رجب پور، بررسی نقش جنگ سایبری در عملیات مشترک و مرکب، فصلنامه علوم و فنون نظامی، سال هشتم، شماره ۲۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۰
- ۱۴- جبار اصلانی و امیرحسین رنجبریان، بررسی تطبیقی و تحلیل تعریف حمله سایبری از منظر دکترین، رویه کشورها و سازمان‌های بین‌المللی در حقوق بین‌الملل، فصلنامه تحقیقات حقوقی شماره ۷۱، ۱۳۹۴.
- ۱۵- علیرضا رنجبر و علی گرشاسبی، موانع بنیادین فراروی تدوین حقوق بین‌الملل حاکم بر حملات سایبری، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۶۳، پاییز- زمستان ۱۳۹۹
- ۱۶- حسین خلف رضایی، حملات سایبری از منظر حقوق بین‌الملل (مطالعه موردی: استاکس نت)، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیستم، شماره هفتاد و سه، بهار ۱۳۹۲
- ۱۷- قاسم ترابی، تکامل راهبرد ناتو در قبال جنگ سایبری، دلایل، ابعاد و مولفه‌ها، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هجدهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۴.
- ۱۸- سید یاسر ضیائی و مونا خلیل زاده، مسئولیت بین‌المللی دولت ناشی از حملات سایبری، مجله پژوهش‌های حقوقی (علمی- ترویجی)، شماره ۲۳، نیمسال اول ۱۳۹۲.
- هدف از نگارش این تحقیق تبیین امکان کاربرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه در جنگ‌های سایبری بوده که دارای تمایزات عدیده‌ای با مخاصمات مسلحانه متعارف یا کلاسیک است. علاوه بر آن واژگان تخصصی بکار رفته در این تحقیق عبارتند از:
- حقوق بین‌الملل بشردوستانه: حقوق بشردوستانه یا حقوق بین‌الملل بشردوستانه در واقع بخشی از حقوق جنگ به شمار می‌رود و آن مجموعه قواعد حقوقی بین‌المللی حاکم بر زمان جنگ است که عمدتاً جنبه حمایتی دارد: حمایت از افراد- اعم از نظامی و غیرنظامی- و اموال و اهداف غیرنظامی و الزاماتی که افراد و کشورهای متخاصم در حین نبرد به رعایت حمایت‌های مذکور دارند (ضیائی بیگدلی، ۱۴۰۰: ۴۵۳)
- جنگ سایبری: ^{۱۰} عبارت است از اقدامات آفندی غیرمتحرکی که به منظور کسب برتری اطلاعاتی از طریق تحت تاثیر قرار دادن سامانه اطلاعاتی و شبکه‌های رایانه‌ای دشمن اتخاذ می‌گردند (توکل، ۱۳۸۵: ۱۶).
- اصل تفکیک: این اصل از اصول بنیادین حاکم بر مخاصمات مسلحانه و همین طور حقوق بین‌المللی عرفی است که در هر دو حالت مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی حاکم است و بین افراد و اهداف نظامی و غیرنظامیان و اموال و اهداف غیرنظامی را ممنوع اعلام نموده است (عنابی، ۱۳۹۸: ۸۱۹).
- اصل ضرورت نظامی: این اصل از اجزاء مهم حقوق مخاصمات مسلحانه است و منظور از آن انجام اعمالی است که برای نیل به اهداف جنگی لازم است و توجیه کننده اقدامات خشونت‌آمیز از منظر حقوق بین‌المللی می‌باشد مشروط بر اینکه به محدودیتها و شرایط انجام آن توجه شود (وری، ۱۳۹۱: ۸۵).

¹⁰ - cyber warfare

مشکل اصلی پیش روی این تحقیق تشخیص تشابهات و تمایزات جنگهای سایبری از مخاصمات مسلحانه متعارف یا کلاسیک است و اینکه آیا می‌توان قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه را در جنگهای سایبری نیز پیاده کرد یا نه؟ این مقاله با یک چکیده و مقدمه شروع شده و به پنج مبحث اصلی مرتبط با جنگهای سایبری و حقوق بین‌الملل بشردوستانه پرداخته شده و با یک نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد به اتمام رسیده و در آخر منابع آورده شده است. سوال تحقیق آن است که چگونه می‌توان حقوق بین‌الملل بشردوستانه را در جنگهای سایبری پیاده و اعمال کرد و فرضیه تحقیق اعلام می‌کند که فقط با تحول و توسعه حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه و تصویب مقرراتی مشابه کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های اصلاحی لاهه ۱۹۷۷ امکان پذیر است که تلاش کمیته بین‌المللی صلیب سرخ^{۱۱} را می‌طلبد.

با این حال باید به سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) حق داد که به موضوع جنگ و حملات سایبری پرداخته و با تفاسیر مترقیانه از حقوق جنگ‌های متعارف و کلاسیک در صدد حمایت از امنیت و تمامیت سرزمینی کشورهاست اصولاً آسیب‌پذیر بودن کشورهای عضو ناتو از حملات سایبری برای کشورها مهمترین عامل دخالت سیاسی و حقوقی کشورهای عضو ناتو به تدوین دستورالعمل تالین راجع به حملات و جنگ سایبری می‌باشد زیرا فعالیت مداخله جویانه هرکس به قدریدر سطح کلان تاثیرگذار است که ناتو بالاخره مجبور شده که جنگ سایبری را مترادف جنگ نظامی ارزیابی کند و اجازه دفاع توأماً نظامی و سایبری را به استناد ماده ۵ اساسنامه‌اش صادر نماید. از سوی دیگر اکثریت کشورهای مطرح جهان فضای سایبری را تحت عنوان فضاییامینتی و نظامی تلقی می‌نمایند و تهدیدات و دفاع در قبال تهدیدات را جدی گرفته‌اند از جمله کشور آمریکا و کشورهای اروپای غربی که ظاهر جنگ سایبری تجلی جدیدی از استمرار جنگ سرد بین بلوک شرق و غرب است (ترابی، ۱۳۹۴: ۱۳۵ تا ۱۳۳).

به این جهت است که ناتو با تفسیر جدید از حقوق جنگ، جنگ سایبری را از مصادیق جنگهای جدید تلقی می‌کند (همان: ۱۳۸). هیچ کشوری در عمل نمی‌تواند ادعا کند که آماده است با پیچیده‌ترین حملات سایبری مقابله کند زیرا فضای سایبری هنوز هم محیط ناشناخته‌ای است که واجد فرصت‌ها و تهدیدات خاص خود می‌باشد و کشورهایمانند آمریکا، حملات سایبری را هم اکنون (۲۰۲۲) مهمترین تهدید علیه منافع آمریکا قلمداد می‌کند (همان: ۱۴۴). از سوی دیگر کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در سال ۲۰۰۵ در دو متن رسمی موضع خود را راجع به قابلیت اعمال موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه در جنگهای همزمان سایبری و نظامی اعلام کرد و تصریح نمود که مخاصمات مسلحانه چه در شکل سنتی و چه مدرن به معنای استفاده بی حد و حصر از تسلیحات و امکانات نیست و فناوری سایبری اگر در خدمت مخاصمات مسلحانه باشد در این صورت موضوع حقوق بین‌المللی بشردوستانه خواهد بود و محدودیت‌های قانونی تسلیحاتی شامل فناوری سایبری نیز می‌گردد. بدین ترتیب کمیته بین‌المللی صلیب سرخ از همه متخصصین می‌خواهد که با رعایت قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه در خصوص ابزارهای و روشهای جنگ سایبری با لحاظ اصول تفکیک، تناسب و احتیاط در حمله، با هم بجنگند فراتر از آن (صلاحی و کشفی، ۱۳۹۵: ۴۲). علیرغم انتقادات بسیار به دستورالعمل تالین پیرامون حقوق بین‌الملل حاکم بر جنگهای سایبری به دلیل تفاسیر موسع از توسل به زور و مشروعیت دفاع از خود در فضای سایبری، حجم گسترده حملات به زیرساختهای سایبری کشورها توجیه‌کننده حاکمیت حقوق مخاصمات مسلحانه در جنگهای سایبری می‌باشد به شرط آنکه حملات نظامی و حملات سایبری توأماً انجام شوند (همان: ۴۶). تلاش مستمر کمیته خلع سلاح و امنیت بین‌المللی مجمع عمومی سازمان ملل متحد تشویق کشورها به مذاکرات چندجانبه حول محور تاثیر فناوریهای جدید اطلاعاتی و ارتباطی بر امنیت چند جانبه برای ممنوع کردن کاربرد فناوری‌های فوق‌الذکر در مخاصمات مسلحانه پردازد در عین حال منشور سازمان ملل متحد مسئولیت اصلی رسیدگی به اصول کلی همکاری برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی از جمله اصول حاکم بر خلع سلاح و تنظیم تسلیحات را وفق ماده ۱۱ به مجمع عمومی واگذار کرده است با این حال کماکان کشورها بر مبنای یکجانبه‌گرایی در زمینه حملات سایبری سیاست‌گذاری می‌کنند و این نوع حملات را خصمانه تلقی کرده و خود را برای پاسخ‌های نظامی و سایبری آماده می‌نمایند که دلیل صحت این ادعا تصویب دستورالعمل تالین ۲-۱ از سوی ناتو و کشورهای عضو این سازمان دفاعی نظامی می‌باشد (سازمان ملل متحد، ۱۳۸۸: ۱۲۵).

۱- ترمینولوژی حقوق بین‌الملل بشردوستانه و جنگ سایبری

کاربرد اصطلاح حقوق بین‌الملل انسانی برای حقوق بین‌الملل بشردوستانه حکایت از ماهیت واقعی این حقوق دارد زیرا از کاربرد قوای نظامی و نوع رفتار با انسانها در زمان جنگ صحبت می‌کند تا از بی‌رحمی در جنگها جلوگیری کند. به همین جهت است که حقوق بشردوستانه پاره‌ای از بدنه پدیده حقوق بشر آن هم در زمان جنگ است که زمان اجرای آن هنگامه جنگهاست با استناد به کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ و پروتکل‌های الحاقی لاهه ۱۹۷۷ و همه تابعین حقوق بین‌الملل ملزم به رعایت این حقوق در زمان مخاصمات مسلحانه می‌باشند به ویژه دولتها اعم از اینکه متجاوز باشند یا قربانی تجاوز (بلدسو و بوسچک، ۱۳۷۵: ۵۵۰-۵۴۹).^{۱۲} در عمل موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه توسط سازمان ملل متحد^{۱۳} و کمیته بین‌المللی صلیب سرخ^{۱۴} با حضور گروه‌های متخصص تنظیم شده است. در عین حال تلاش‌های کمیته بین‌المللی صلیب سرخ است که کنوانسیون‌های محدودسازی تسلیحات را تهیه و برای تصویب روانه سازمان ملل متحد می‌کند. از جمله اهداف این کنوانسیون‌ها گوشزد کردن این مطلب است که جنگ باید با هدف تضعیف نیروهای دشمن پیش رود ضمن آنکه باید موازین انسان دوستانه در جنگها رعایت گردد به همین جهت است که متخاصمین حق ندارند که از هر وسیله‌ای برای جنگیدن و ضربه زدن استفاده کنند زیرا جنگ نیز باید با عقلانیت توأم گردد و به توحش و خشونت بی‌حساب مبدل نشود بنابراین استفاده از تسلیحاتی که رنج مضاعف و غیرضروری وارد می‌کند ممنوع است. در عین حال در عمل برخی از دولتها در گذشته و حال هیچ تمایلی به رعایت موازین حقوق بشردوستانه نداشته و ندارند و اساساً از محاکمه آمرین ارتکاب جنایات اجتناب می‌کنند و جنایات ارتکاب یافته را به عنوان تلفات جنگ به حساب می‌آورند و گزارشات کمیته بین‌المللی صلیب سرخ گاهی اوقات بی‌نتیجه می‌ماند. البته کمیته مزبور تلاش دارد که دولتها را به رعایت حقوق جنگ در مخاصمات مسلحانه وادار کند^{۱۵} (مسائلی و ارفعی، ۱۳۷۳: ۱۴۶ تا ۱۴۴). باید از حقوقدانانی که واژه حقوق جنگ را با حقوق بشردوستانه جایگزین کرده‌اند قذراندانی نمود زیرا حقوق بشردوستانه با اینکه جزو بدنه حقوق جنگ است اما با توجیه به ملایمت در رفتار جنگجویان از خشونت جنگ می‌کاهد به همین جهت است که حقوق بشردوستانه به عنوان قواعدی بین‌المللی یاد می‌شود که حاکم در زمان جنگ است و به حمایت از گروه‌های مختلف انسانی به ویژه غیرنظامیان، تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی و دیگر الزامات بشری مبادرت می‌ورزد (ضیائی بیگدلی، ۱۴۰۰: ۴۵۳). بدین ترتیب حقوق بین‌الملل بشردوستانه به توصیف حقوق و تکالیف افراد اعم از رزمنده و غیرنظامی در جنگهای بین‌المللی و داخلی می‌پردازد و بیانگر حقوق انسانها در زمان مخاصمات مسلحانه می‌باشد (ضیائی بیگدلی، ۱۳۸۱: ۸۲). بنابراین هدف حقوق بشردوستانه با رعایت یک معیار آرمانی تحقق صلح و امنیت بین‌المللی است و مسئول جلوگیری از نقض حقوق توسط دولتها و افراد هستند (همان: ۸۵) با فراغت از تعریف حقوق بین‌الملل بشردوستانه ضرورت دارد که با مفهوم جنگ سایبری آشنا شویم. در اینکه این جنگ چه نوع مخاصمه‌ای است گفته شده که جنگ سایبری عبارت است از: «استفاده از رایانه و اینترنت برای جنگیدن در فضای سایبر» این جنگ با استفاده از انواع ابزارها و روش‌های سایبری انجام می‌شود بدین ترتیب آلوده ساختن شبکه کامپیوتری خصم با انواع ویروس‌ها را می‌توان به عنوان یک جنگ سایبری قلمداد کرد. به همین نحو همانطور که کلارک^{۱۶} و کناک^{۱۷} اعلام کرده‌اند. جنگ سایبری عبارت است از نفوذ غیرقانونی به شبکه کامپیوتری و سرورهای یک کشور از سوی کشور مهاجم که باعث تخریب یا اختلال در کارکرد شبکه‌ها و کنترل آنها گردد. این نوع تخریب می‌تواند با مقاصد ایدئولوژیکی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی همراه گردد. در هر حال جنگ سایبری یک تهاجم سازمان یافته علیه خصم یا کشور رقیب می‌باشد که می‌تواند موجب فروپاشی یک کشور از پایه و اساس گردد. طی این جنگ

^{۱۲} - برای مطالعه بیشتر نک:

Mossner, Jorg Manfred, Hague peace conferences of 1899 and 1907, in: Bernhardt (ed.), Encyclopedia of public International Law [Instalment 3 (1982) P. 204]

^{۱۳} - United Nations

^{۱۴} - International Committee of the Red Cross

^{۱۵} - در دوران باستان پادشاهان، امپراتوران و فرمانروایان جلا و خونخوار فریاد می‌زدند که صلح متعلق به ضعفاست و امپراطورها تنها با جنگ می‌توانند بقا یابند و دستور می‌دادند که هنگام جنگ اسیر نگیرید و همه را از دم تیغ بگذرانید، نرون، آتیل، هانی بال، چنگیز، تیمور لنگ از جمله این جنگ طلبان بودند.

^{۱۶} - Clarke

^{۱۷} - Knake

سیستم‌های اطلاعاتی و مخابراتی دچار اختلال و انهدام می‌شود، نظام کنترل و پایش اطلاعات آسیب می‌بیند، ارتباطات قطع می‌گردد و عملیاتی کامپیوتری طوری انجام می‌شود که طرف مقابل که از تکنولوژی پایینی برخوردار است غافلگیر شود و پشت سر هم متحمل شکست و خسارت گردد. در عمل جنگ سایبری عبارت است از رویارویی و مقابله دولتها با هم از جنبه اطلاعات با این هدف که موجب تضعیف زیرساختهای کشور گردد و کشور قربانی تابع تصمیمات کشور مهاجم شود. اما حتی در همین جنگ سایبری نیز باید موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه را رعایت کرد و نباید غیرنظامیان در معرض آسیب‌های جنگ سایبری قرار بگیرند (عباسی و مرادی، ۱۳۹۴، ۴۸-۴۷). جنگ سایبری یک جنگ تمام عیار علیه یک کشور است که می‌تواند زیر ساختارها را ویران کند. با این حال چون در جنگ سایبری از خشونت عینی خبری نیست در نگاه اول رعایت حقوق بشردوستانه هیچ توجیهی نخواهد داشت. با این حال در رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۶۳ اعلام شد که باید حقوق جنگ را بر همه ابزارهای جنگی حاکم گرداند. بنابراین اگر جنگ سایبری را به عنوان بخش جدیدی از حقوق مخاصمات مسلحانه قلمداد کنیم. قطعاً قواعد حقوق بشردوستانه نیز باید در این نوع جنگها پیاده شود (همان، ۶۱-۶۰). مارتین لیبیکي^{۱۸} اشکال جنگهای اطلاعاتی را که جنگ سایبری یکی از آنهاست را به شکل زیر طبقه بندی کرده است که عبارتند از: جنگ فرماندهی و کنترل، جنگ بر پایه اطلاعات نظامی، جنگ الکترونیک، عملیات روانی، جنگ هکرها، جنگ اطلاعات اقتصادی و جنگ سایبری که ترکیبی از موارد قبلی است (اسماعیل زاده و رجب پور، ۱۳۹۰: ۷۲-۷۱)

مفهوم حقوق بین‌الملل بشردوستانه در شکل کلاسیک آن به دوران باستان باز می‌گردد که با کاربرد زور از سوی یک دولت علیه دولت دیگر با هدف حمایت از حیات و آزادی شهروندان بر خلاف خواست دولت متجاوز به حقوق بشر انجام می‌شد که از تنوع گوناگونی برخوردار است اگر چه این نوع مداخلات بیش از همه در مبحث دفاع مشروع مطرح است اما اکنون مفهوم حقوق بشر دوستانه به شکل تشویق جنگ افروزی از نظر موازین حقوق بین‌الملل ممنوع اعلام گردیده است (Beyerlin, 1982: 211-212). به نظر می‌رسد که در صورتیکه ماهیت، چارچوب و موازین و آثار جنگهای سایبری مورد شناسایی علم حقوق بین‌الملل قرار بگیرد در این صورت می‌توان قواعد عام حقوق بین‌الملل بشردوستانه را به جنگهای سایبری نیز تسری داد زیرا میزان خسارات وارده ناشی از جنگ سایبری در دراز مدت به مراتب بیشتر از جنگهای متعارف و مسلحانه نظامی است و لزوم رعایت ۴ اصل بنیادین اصل تمایز و تفکیک، اصل ضرورت نظامی، اصل تناسب و اصل بیطرفی در آینده در جنگهای سایبری نیز خواهد شد و یا حداقل پذیرفته خواهد شد.^{۱۹}

۲- اصل تمایز و جایگاه آن در جنگهای سایبری

رعایت اصل تمایز در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی یک ضرورت عقلانی است، حتی بدون استناد به موازین حقوق جنگ و حقوق بشردوستانه. زیرا نمی‌توان پذیرفت که همه سکنه یک کشور متخاصم جزو رزمندگان باشند و این شامل زنان، اطفال و سالخوردهگان، روحانیون، پرستاران و پزشکان و صدها شغل دیگر می‌گردد بنابراین اگر قرار است که جنگی آغاز شود باید از همان آغاز این تفکیک و تمایز هم معین شده و هم رعایت گردد و این یک مبنای عرفی نیز دارد و اگر آن را یک قاعده امره تلقی کنیم به خطا نرفته ایم. با لحاظ این اصل است که می‌توان اهداف و نفرت نظامی را از غیرنظامی تفکیک کرد و آن را آماج حملات خود قرار نداد در غیراین صورت با حملات کورکورانه مواجه خواهیم شد که جنگ را به یک نسل کشی و جنایت غیرقابل بخشش مبدل می‌کند برای مثال پرتاب بمب به هیروشیما و ناگازانی در ۶ و ۹ اوت ۱۹۴۵ را نمی‌توان به عنوان اقدامات جنگی مشروع و متعارف تلقی کرد زیرا با شلیک دو بمب اتمی به فاصله ۳ روز، جنگ به انهدام و خشونت بی‌حد و حساب مبدل شد. و برخی معتقدند که اصل تمایز و تفکیک در جنگهای سایبری محلی برای اجرا ندارد حال آنکه میتوان بین اطلاعات و داده‌های نظامی از اطلاعات و داده‌های غیرنظامی قائل به تفکیک شد بدین ترتیب حمله به دسته اول را قانونمند تلقی کنیم و

¹⁸ - Martin Libbiki

¹⁹ برای مطالعه بیشتر نک:

Partsch, Karl Josef, Humanitarian Law and Armed conflict, in: Bernhardt (ed.), Encyclopedia of public International Law [Instalment 3 (1982) P. 215.]

تهاجم به دسته دوم را یک مداخله و جنایت علیه بشریت تلقی کنیم که می‌تواند مانع از تمتع از حقوق بشر از سوی شهروندان غیرنظامی باشد اگر فضای مجازی یک کشور به ویژه از جهت حملات سایبری با ماهیت جنگ در اختیار غیرنظامیان و مهندسين و استراتژیست‌ها باشد تکلیف اصل تمایز چیست؟ تهیه کنندگان پیش نویس دستور العمل تالین ۲-۱ بر این نکته باریک تاکید و اصرار دارند که اصل تفکیک را می‌توان در جنگهای سایبری نیز اعمال نمود و اجرای آن قابل مطالبه است. البته منطبق قواعد حقوق در جنگ (Jus in Bellum) حکم می‌کند که هر زمان که در تشخیص افراد و اهداف نظامی از غیرنظامی دچار شک و تردید شدید آنها را باید غیرنظامی تلقی کنیم تا با حمله به آنها مرتکب جنایت نشویم. البته با قبول این استدلال ابهام در تشخیص نظامیان از غیرنظامیان در فضای سایبر نیز حل می‌گردد و نوبت به نتیجه اعمال ارتکاب یافته در فضای سایبر می‌رسد که آن را اقدامات جنگی یک دولت تلقی کنیم یا شیطنتهای هکرها یا تروریست‌ها. بنابراین کاربرد سلاح‌های جدید جنگی از جمله کامپیوترها در مخاصمات مسلحانه نیز می‌تواند محدود به موازین حقوق بشر دوستانه گردد و غیرنظامیان نبایستی در معرض حملات و جنگهای سایبری قرار بگیرند زیرا غیرنظامیان، اشخاص بیطرف محسوب می‌شوند بنابراین افراد و اهداف نظامی می‌تواند مخاطب جنگ سایبری قرار بگیرند اما غیرنظامیان از این مقوله معافند و صدمات وارده به نظامیان هم نمی‌تواند با وارد کردن خسارات و صدمات بیهوده توأم گردد. فلسفه جنگ در طول تاریخ به زانو در آوردن طرف مقابل است نه انقراض نسل آنها. بنابراین به صراحت می‌توان اعلام کرد که استفاده از امکانات برق، پل‌ها و زیرساختهای غیرنظامی از سوی نظامیان نمی‌تواند آنها را به عنوان اهداف نظامی مبدل کند زیرا این اهداف در زمان جنگ و صلح به شکل برابر مورد استفاده قرار می‌گیرند و این تأسیسات نظامی تلقی نمی‌شوند بنابراین در اینجا نیز می‌توان اصل تفکیک و تمایز را در مورد تأسیسات متعارف اعمال کرد و هیچ دلیلی ندارد که مثلاً تلقی کنیم که حمل سربازان با اتوبوس مدارس، این خودروها را به اهداف و ابزار نظامی مبدل کند زیرا ذاتاً کاربرد نظامی ندارند (عنابی، ۱۳۹۸: ۸۲۱ تا ۸۱۹). مفهوم مخاصمه مسلحانه در قضیه نیکاراگوئه در پاراگراف‌های ۸۸۷-۱۹۵ مورد بحث قرار گرفت که شامل درگیری‌های مرزی میان نیروهای مسلح نظامی می‌باشد که میزان و تأثیرات آن از اهمیت درخور توجهی برخوردار است (Harris, 1998, P.898).

در سال ۲۰۰۹ میلادی دستورالعمل تالین راجع به جنگ سایبری توسط متخصصین حقوق بین‌الملل تدوین شده و به عنوان سازوکار حقوق بین‌الملل راجع به جنگ سایبری مورد استناد کشورها قرار می‌گیرد که مبتنی بر حقوق بر جنگ و حقوق در جنگ می‌باشد که قطعاً اصل تمایز یکی از قواعد کاربردی حقوق مخاصمات مسلحانه است و می‌تواند در جنگهای سایبری نیز کاربرد داشته باشد (صلاحی و کشفی، ۱۳۹۵: ۳۶). در رأی مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در سال ۱۹۹۶ اعلام شد که توسل به زور بدون در نظر گرفتن نوع تسلیحات می‌تواند حادث گردد. ابتکار دستورالعمل تالین آن است که تهدید و توسل به زور را اقدامات سایبری تعریف نموده و هر دوی آنها را ممنوع اعلام کرده است. شناسایی طرفین خصم و انتساب عمل به دولت مهاجم و مدافع پیچیدگیهای خاص خود را دارد که بعد از احراز آن نوبت به اصول چهارگانه حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه می‌رسد که اصل تمایز یکی از آنهاست (عیوضی و داداشی چکان، ۱۳۹۸: ۴۹). بدون شک اصل تمایز قابلیت تنظیم نوع تسلیحات و اهداف را در مخاصمات مسلحانه دارا میباشد و همه کشورها اعم از عضو یا غیرعضو مکلفند که در جنگها فقط به اهداف نظامی حمله کنند و این یک ضرورت نظامی نیز تلقی می‌شود. با این وضع هیچ یک از طرفین جنگ اجازه تهدید غیرنظامیان را ندارد. اما در عمل این اصل چندان رعایت نمی‌شود و از باب ایجاد رعب و وحشت این گونه حملات علیه غیرنظامیان رخ می‌دهد. کاربرد سلاح‌های حاوی نانو تکنولوژی در عمل ناقض اصل تمایز اهداف و افراد نظامی از غیرنظامی می‌باشد. بدین ترتیب امواج الکترومغناطیسی هسته‌ای می‌تواند موجب انهدام محیط زیست و جانداران محل انفجار گردد که لازم است اصل تمایز رعایت گردد زیرا سکنه محل انفجار نظامی محسوب نمی‌گردند. به همین جهت است که کاربرد سلاح‌های هسته‌ای در عمل مورد تحریم جامعه بین‌المللی قرار گرفته است با این وصف کاربرد نانو فناوری نظامی در مخاصمات هسته‌ای می‌تواند ناقض اصل تفکیک که از اصول بنیادین حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه است تلقی گردد. همینطور کاربرد نانو زیست فناوری در تسلیحات نظامی می‌تواند ناقض اصل تمایز به حساب آید و به عنوان جنایات جنگی و جنایت علیه بشریت قابل پیگیری کیفری است به ویژه کاربرد بمبهای تانگستن و بمبهای دایم کربنی و نانو تیوب کربنی و تسلیحات هوشمند ناقض اصل تفکیک می‌باشد که به نوبه خود ناقض حقوق بشردوستانه بین‌المللی است (تدینی و کازرونی، ۱۳۹۵: ۲۸۷ تا ۲۸۴).

در ماده ۳ کنوانسیون چهارم ژنو به صورت مشترک الزامات همه معاهدات فوق در خصوص مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی نیز حاکم است بدین ترتیب با وضع اصول کلی اعمال رزمندگان را تحت نظارت و قضاوت قرار داده است با این حال تضمیناتی را برای همه اشخاص در سرزمین تحت تخاصم نظامی را مقرر کرده که این اشخاص باید از هر نوع خشونت بر علیه حیات، سلامت و شکنجه و گروگانگیری یا اعمال تروریسم در امان هستند (Schlogel, 1982, 188-189).

در عمل حقوق جنگ ریشه در عرف (حقوق بین‌الملل عرفی) دارد و همینطور معاهدات که هر دو از منابع حقوق بین‌الملل هستند اما نقش قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد و کنفرانس‌های بین‌المللی در حقوق بشردوستانه غیرقابل انکار است و آنها جزو منابع مستقیم حقوق جنگ به شمار نمی‌آیند اما در توسعه و تثبیت آن از جمله اصل تمایز، اصل تناسب، اصل ضرورت نظامی و اصل بی‌طرفی نقش بارزی را ایفا می‌کنند و در جنگهای سایبری نیز باید این اصول چهارگانه رعایت شوند زیرا غیرنظامیان و اهداف غیرنظامی، افراد و مناطق جنگی دشمن به حساب نمی‌آیند (KalsHoven, 1982: 316).

فلسفه حاکم بر جنگ تعارض منافع میان دولتهاست که با رویارویی نظامی به جای مذاکره و دیپلماسی سعی در به کرسی نشاندن خواسته‌های خود دارند و همانطور که در یک مخاصمه مسلحانه بین‌المللی طرفین باید اصل تمایز و تفکیک را رعایت کنند در مورد جنگهای سایبری نیز رعایت این قاعده کاملاً قابل پذیرش است زیرا جنگهای سایبری نیز در واقع یک جنگ محسوب می‌گردد و بایستی مشمول قواعد حقوق جنگ و حقوق در جنگ باشند فلذا به لحاظ ماهیت پیچیده آن، هنوز این امر تحقق نیافته است و صرفاً یک توصیه حقوقی به متخاصمان جنگهای سایبری تلقی می‌گردد. هیچ منطقی تخریب، تحریف و جابجایی اطلاعات و داده‌های شهروندان غیرنظامی دشمن را توجیه نمی‌کند و این نوع اعمال از نظر وجدان مشترک بشریت محکوم می‌باشد. از سال ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ که گروه بین‌المللی کارشناسان مستقل مبادرت به نگرارش دستورالعمل تالین نمودند بر این نکته اصرار داشتند که هنجارهای حقوقی و قانونی حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه را به جنگهای سایبری تسری دهند هر چند که هنوز دستورالعمل تالین از نظر حقوق بین‌الملل سندی غیرالزام‌آور است اما ناتو، اروپا و آمریکا آن را در اولویت پروتکل‌های نظامی - دفاعی و امنیتی خود تعریف و به مرحله اجرا در آورده‌اند با این حال با لحاظ اینکه اصل تفکیک در موازیت حقوق جنگ، حقوق بین‌المللی حاکم بر توسل به زور و حقوق بشردوستانه به رسمیت شناخته شده معهدا این دستورالعمل به جرم انگاری و قانونگذاری در فضای سایبری در سطح روابط بین‌الملل مبادرت ورزیده و اظهارات مقامات ناتو و کشورهای پیشرو در زمینه تکنولوژی سایبری حکایت از پذیرش جنگ سایبری به عنوان نسل جدیدی از مخاصمات مسلحانه بین‌المللی دارد به طوری که آن را مشمول ماده ۵ اساسنامه ناتو شناخته‌اند که در صورت وقوع حمله مسلحانه و حملات سایبری کشورهای عضو ناتو اجازه دارند با استناد به تفاسیر مترقیانه از ماده ۵۱ منشور مبادرت به دفاع نظامی و سایبری از امنیت و تمامیت ارضی و زیرساخت‌های کشورهای عضو نمایند (صلاحی و کشفی، ۱۳۹۵: ۳۷-۳۶ و ترابی، ۱۳۹۴: ۱۴۷). به نظر نگارنده این مقاله فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد با عنوان اقدام در موارد تهدید علیه صلح، نقض صلح و اعمال تجاوز و همچنین ماده ۵۱ منشور در حال توسعه و تحول از سوی ناتو بوده و کشورهای عضو ناتو که از کشورهای مطرح در زمینه فناوری سایبری هستند با تصویب دستورالعمل تالین ۱-۲ به صورت ضمنی به اصلاح منشور به صورت یکجانبه و برخلاف مواد ۱۰۸ و ۱۰۹ منشور می‌باشند.

۳- اصل تناسب و اعمال آن در جنگهای سایبری

به موجب اصل تناسب در صورتی که با انجام حمله‌ای تعداد زیادی از غیرنظامیان مصدوم شده و اموال و اثاثیه آنها آسیب ببیند بدون اینکه مزیت نظامی داشته باشد در این صورت چنین حمله‌ای باید لغو گردد. رعایت اصل تناسب هم در تئوری و هم در عمل یک تعهد حقوق بشری محسوب می‌گردد که می‌تواند به ایجاد نظم در مخاصمات مسلحانه منجر گردد. بدین ترتیب یک غیرنظامی و یک فرد متعارف به هیچ وجه رزمنده محسوب نشده و مخاطب جنگها قرار نمی‌گیرد. اما اختلاط نظامیان در جمعیت‌های غیرنظامی می‌تواند مانع از اجرای این اصل در جنگها شود و بمباران شهرها باعث افزایش تلفات غیرنظامیان شده و همینطور انجام عملیات نظامی با تلفات بسیار زیاد غیرنظامیان توأم خواهد شد که نشانگر بی‌توجهی به اصل تناسب حملات با ضرورت‌های جنگی است هر چند که کشور مهاجم استدلال کند که غیرنظامیان مهمترین حامی نظامیان هستند و آنها شبه نظامی محسوب می‌گردند با این حال حقوق بشردوستانه توصیه می‌کند که جنگ به جبهه جنگ محدود شود نه مناطق مسکونی. با این حال هر موقع جنگ آغاز می‌شود اولین چیزی که قربانی و فراموش می‌شود حقوق بشردوستانه است که اصل تناسب یکی از

مصادیق بارز آن است (مسائلی و ارفعی، ۱۳۷۳: ۱۵۳-۱۵۲). اصل تناسب قطعاً جزو قواعد عرفی حقوق بشردوستانه بوده که امکان تخلف از آن امکان پذیر نیست و چون یک قاعده آمره محسوب می‌گردد تجاوز به آن می‌تواند یک جنایت جنگی تلقی شود. یکبار دیگر متذکر می‌شویم که منظور از اصل تناسب عبارت است از انجام حمله به طرف دشمن با کمترین صدمه به غیرنظامیان و صدمه به اهداف و نقرات نظامی مشروط به داشتن ضرورت نظامی (اخوان خرازیان، ۱۳۸۸، ۵۵-۵۴). هیچ شکلی نیست که جنگ توأم با خشونت و خونریزی است اما هیچ استدلالی نمی‌تواند توحش را توجیه کند و حتی جنگ نیز باید با جوانمردی رزمندگان توأم گردد و حملات غیرهدفمند به غیرنظامیان یا اهداف غیرنظامی هیچ تناسبی با هدف جنگ ندارد چه جنگ بین‌المللی باشد و چه جنگ داخلی. در حمله به غیرنظامیان به طور معمول اصل تناسب و مزیت نظامی لحاظ نمی‌شود و فقط به غافلگیر کردن دشمن و تحت فشار قرار دادن او از داخل اصرار می‌گردد اما شرط احتیاط اقتضا می‌کند که اصول چهارگانه حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه از جمله اصل تناسب رعایت گردد اما ناآگاهی، فقدان اطلاعات کافی از میزان تسلیحات، ادوات و پرسنل نظامی آماده جنگ دشمن و بی‌توجه به شناسایی دقیق دشمن به ویژه در جنگهای سایبری نمی‌تواند توجیه کننده نقض این اصل باشد به این ترتیب اگر کشوری اطلاعات محرمانه نظامی خود را در سرورها و سایت‌های کامپیوتری قرار ندهد یا بارگذاری نکند چگونه می‌شود به صورت سایبری به اطلاعات طبقه بندی شده نظامی‌اش حمله کرد و چاره‌ای برای خصم باقی نمی‌ماند جز حمله به اطلاعات و داده‌های غیرنظامی دشمن که آن نیز با اصل تناسب در تعارض است «مواد ۱۳ تا ۱۷ دستورالعمل تالین به دفاع مشروط و شرایط توسل به دفاع از قبیل ضرورت، تناسب، فوریت و همچنین حق دفاع مشروع اختصاص یافته است. در ماده ۱۷ این دستورالعمل، دولتها را به ارائه گزارش اقدامات سایبری صورت گرفته در اعمال حق دفاع مشروع موردنظر ماده ۵۱ منشور ملل متحد به شورای امنیت سازمان ملل ملزم می‌دارد» (Schmitt, 2013: 53-65) به نقل از صلاحی و کشفی (۱۳۹۵: ۴۴). جنگ چه مسلحانه و چه سایبری تبعات خاص خود را دارد مگر اینکه با تصویب مقررات بین‌المللی به تفکیک اهداف نظامی از غیرنظامی و شرایط اعمال اصل تناسب در جنگهای سایبری مبادرت ورزیم (عنابی، ۱۳۹۸: ۸۲۲-۸۲۱). جنگهای سایبری هم اکنون در حال سبقت گرفتن از مخاصمات مسلحانه نظامی است از سوی تخصص در فضای سایبری یک مزیت نظامی تلقی می‌شود و از سوی دیگر برتری اطلاعاتی در جنگ نتایج جنگ را به سرعت مشخص خواهد کرد و تلفات به کمترین حد خود خواهد رسید. بنابراین اگر در آینده کشورها و واحدهای نظامی قصد داشته باشند از جنگهای سایبری برای اهداف خود استفاده کنند باید پایبند قواعد حقوق مخاصمات مسلحانه از جمله اصل تناسب باشند (فره‌بخت و دهقانی، ۱۳۹۸: ۲۰۰). بنابراین با تغییر سریع راهبردهای سایبری در آینده نزدیک باید در اندیشه جانمایی کردن اصول حقوق مخاصمات مسلحانه به ویژه اصل تناسب در جنگهای سایبری بود در غیر این صورت طرفین جنگ سایبری در غیاب رعایت موازین حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه (اصول چهارگانه) مرتکب آغاز یک جنگ تجاوزکارانه خواهند شد که صریحاً از سوی بند ۴ ماده ۲ منشور سازمان ملل متحد ممنوع اعلام شده است. ناتو بر اساس این رهیافت جدید جنگ سایبری را یک جنگ نظامی محسوب می‌کند و فضای سایبری به منزله جبهه جدید جنگ تلقی می‌گردد که قواعد خاص خود را می‌طلبد ناتو معتقد است که حمله سایبری، حمله نظامی محسوب می‌گردد و حمله نظامی پاسخ نظامی می‌طلبد و حق دفاع مشروع کاملاً قابل توجیه است اما کماکان پیچیدگی فضای سایبری شناسایی مهاجمان را با معضل مواجه ساخته است (ترابی، ۱۳۹۴: ۱۴۸ ۱۴۷). ماده ۵ اساسنامه ناتو مقرر می‌دارد که اگر به یکی از دولتهای عضو ناتو حمله مسلحانه شود هر یک از اعضای دیگر برای یاری دادن به طرف یا طرفهای مورد حمله بی‌درنگ منفرداً یا با موافقت سایر اعضا هر عملی را که مقتضی بداند از جمله بکار بردن زور و نیروی نظامی انجام می‌دهد تا امنیت را مجدداً برقرار سازد و کاربرد نیروهای مسلح نظامی مستلزم رعایت حقوق جنگ و حقوق در جنگ به ویژه اصول چهارگانه حقوق مخاصمات مسلحانه است که رعایت اصل تناسب یکی از عناصر مهم و حیاتی آن است (Goodhart, 1951, p.224).

جنگ سایبری با هر هدفی که انجام شود (اهداف نظامی، غیرنظامی شخصی) رعایت اصل تناسب می‌تواند تا حد زیادی به این نوع جنگها مشروعیت ببخشد (بیگی، احمدی سربزه و رحیمی، ۱۳۹۸: ۷۶۳) به ویژه که دولتها، ملتها و ارتشها مخاطب اصلی جنگهای سایبری بوده و این نوع جنگ می‌تواند تهدیدات پیچیده‌ای را برای هر سه گروه فوق‌الذکر ایجاد کند (توکل، ۱۳۸۵: ۲۶). بدین ترتیب حتی در جنگهای سایبری نیز باید از اقدامات منجر به افزایش خشونت اجتناب کرد و صرفاً به تضعیف نیروها و

استحکامات نظامی قناعت نمود و استفاده از تسلیحاتی که موجب ورود خسارات هنگفت یا تلفات بیش از اندازه می‌گردد را باید ممنوع اعلام نمود. در عین حال حتی در جنگهای سایبری نیز باید موارد فوق رعایت گردد هدف از جنگ نابودسازی حتمی خصم نیست بلکه کاهش توان جنگی اوست هدف قرار دادن تاسیسات زیربنایی در جنگهای سایبری می‌تواند موجب اضمحلال جوامع انسانی شود و خسارات و تلفات جانی و مالی مستقیم و غیرمستقیمی را به شهروندان غیرنظامی وارد نماید (خلف رضایی، ۱۳۹۲: ۱۳۸-۱۳۷). در یک جمع بندی نهایی می‌توان اعلام کرد که هدف همه قواعد و اصول حقوق بشردوستانه حمایت از کاهش وحشتهای جنگ و خشونت سازمان یافته وسیع و گسترده است که با وقوع جنگها فرصت تجلی پیدا می‌کنند و حقوق مخاصمات مسلحانه تا حد زیادی به فراموشی سپرده میشود.

۴- اصل ضرورت نظامی و موقعیت آن در جنگهای سایبری

حقوقدانان معتقدند که جنگ و حملات سایبری پدیده‌هایی نیستند که فوراً منجر به مرگ و تخریب شوند و تنها نتیجه اولیه آن تخریب شبکه‌ها، سرورها و داده‌هاست ضمن آنکه آسان بوده چون شاهد تخریب و توقف خدمات سایبری خواهیم شد اما انتساب حمله به یک دولت یا یک گروه تروریستی یا هکرها بسیار دشوار است و تکنولوژی شناسایی بالایی را می‌طلبد. بنابراین حقوق بین‌الملل فقط حمله‌ای را مجاز اعلام می‌کند که ضرورت نظامی آن اثبات شده باشد در غیراین صورت انجام حملات نظامی در فقدان یک ضرورت نظامی چه جزئی یا کلی از نظر موازین حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه قابل توجیه نیست و به طور معمول یا به غیرنظامیان صدمه می‌زند و یا به محیط زیست و یا هر دو (فقیه حبیبی، ۱۳۹۵: ۱۲۹). جنگ سایبری در صورتی به عنوان یک مزیت نظامی تلقی خواهد شد که صرفاً به داده نظامی و پرسنل نظامی صدمه بزند و بدون وجود و اثبات ضرورت نظامی حمله در فضای مجازی حقوق بشردوستانه را نقض خواهد نمود (همان: ۱۳۵). بدیهی است که در صورت وجود دلایل عقلانی و لحاظ برتری نظامی انجام حملات و جنگ سایبری از نظر حقوق بین‌الملل مجاز می‌باشد هر چند که حقوق بین‌الملل در این زمینه قواعد حقوقی وضع نکرده اما ضرورت‌های نظامی در جنگهای سایبری نباید به ایمیل، وبلاگ، وب سایت و شبکه‌های اجتماعی غیرنظامیان آسیب وارد کند مگر آنکه استمرار فعالیت آنها کمکی برای پیشبرد اهداف نظامی جنگ باشد (ضیائی پور، ۱۳۸۸: ۱۱). اصولاً در جنگهای سایبری صدمات وارده باید به نوعی مشابه نبردهای مسلحانه نظامی باشد یعنی هدف جنگها، تاسیسات و تجهیزات نظامی باشد و تاسیسات غیرنظامی و غیرجنگی جدا از این مقوله‌اند با این حال اگر تجهیزات نظامی پوششی برای اهداف نظامی تلقی شوند حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه هدف قرار دادن آنها را با رعایت شرط تمایز و تناسب مجاز اعلام خواهد کرد (جعفری و توتونچیان، ۱۴۰۰: ۳۳۸). بدون شک جنگهای سایبری نیز همانند جنگ نرم ویژگی‌های خاص خود را دارد که عبارتند از: ماهیت پیچیده و انتزاعی آن، آرام بودن عملکرد و نتایج آن، فراگیر بودن قلمرو آن، گستردگی ابعاد آن، عمیق بودن آثار آن، پیچیده بودن آن، هدفمند و سازمان یافته بودن آن و فتنه‌آمیز بودن جنگ سایبری (سیفی، فتحی و شریفی، ۱۳۹۸: ۱۱۷۷ تا ۱۱۷۵). اصولاً اهداف انجام جنگهای سایبری ایجاد اختلال در امنیت کشورها، تخریب ساختارها و قطع خدمات شبانه روزی مانند حمل و نقل و برق رسانی است به شرط اینکه برای داشتن برتری نظامی در جنگ این تاسیسات کمکی موثر به استمرار قدرت دفاعی دشمن باشد در غیراین صورت حملات جنگی سایبری غیرقابل توجیه و نقض موازین بین‌المللی از جمله منشور سازمان ملل متحد محسوب خواهند شد (واحدی فرد، ۱۳۹۱: ۳). خوشبختانه در جنگهای سایبری به اندازه جنگهای متعارف و مسلحانه افراد نظامی و غیرنظامی مصدوم، مجروح و کشته نمی‌شوند و حداقل این یک امتیاز بزرگ برای جنگهای سایبری است اما تبعات و پیامدهای بعدی زیادی برای دولتها و شهروندان دارند با این حال همانطور که گفته شد اصل ضرورت نظامی در جنگهای سایبری باید با در نظر گرفتن ویژگی‌های منحصر به فرد این جنگها اتخاذ شود که عبارتند از: جابجایی فوری، آسان و اندک بودن هزینه‌ها، پنهانی بودن عملیات و جابجایی تجهیزات سایبری، انجام حملات غیرمحسوس سایبری، تجهیز و بکارگیری تسلیحات سایبری از فاصله دور یا نزدیک، معضل ارزیابی خسارات وارده به سیستم‌ها، ناشناخته بودن منشأ تهاجمات و حملات، کاهش میزان درگیری میان دولتها به شیوه سنتی، حتمی بودن ورود خسارات وارده به افراد غیرنظامی، آسان بودن و کم هزینه بودن حملات و سخت و پر هزینه بودن پدافند در مقابل حملات (آل بویه و آل بویه، ۱۴۰۰: ۵۶ تا ۵۳).

به نظر می‌رسد که بهترین معیار برای تشخیص ضرورت‌های نظامی مصوبات کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد است که به بیان مصادیق اعمال ممنوعه در جنگ‌ها مبادرت ورزیده و قطعاً برخی از آنها در آینده نزدیک در جنگ‌های سایبری نیز قابل اجرا خواهند بود.

۵- اصل منع تحمیل رنج غیرضروری در جنگ‌های مجازی

در جنگ‌های سایبری متخاصمین همدیگر را رو در رو ملاقات نمی‌کنند و قادر به مجروح یا مصدوم کردن یکدیگر نیست اما نتیجه مداخلات سایبری آن‌ها در فضای مجازی به شکل جنگ سایبری می‌تواند صدمات ناگواری را به طرف خصم وارد کند و زندگی روزانه مردم را توأم با رنج و ناگواری سازد. قطع برق، متوقف شدن حمل و نقل، خاموشی شبانه روزی، از بین رفتن تأسیسات درمانی بیمارستانها و کمیاب شدن دارو و غذا در نتیجه قطع برق کارخانجات می‌تواند به عنوان یک رنج غیرضروری، شهروندان غیرنظامی و حتی نظامی دشمن را به ستوه آورد. از نگاه حقوق بین‌الملل و حقوق اسلام جنگجویان اجازه ندارند که از هر ابزاری برای پیروزی در جنگ استفاده کنند و فقط کاربرد برخی از سلاح‌ها مجاز اعلام شده است بنابراین سوزاندن رزمندگان دشمن یا مسموم کردن آب آنها ممنوع بوده و همینطور نسل کشی دشمن، بی‌تفاوتی به حق تسلیم شدن، انجام عملیات انتقام جویانه، وارد کردن آسیب به زخمی‌ها، تشنه و گرسنه نگه داشتن دشمن، تخریب ساختمان‌ها، قطع درختان، ممنوعیت تعرض به زنان، کودکان، سالخوردگان، تجار و کشاورزان، غیرنظامیان و خادمین مذهبی (محقق داماد، ۱۳۸۱: ۱۰۹-۱۰۸). همانطور که خانم بودرال معاون بخش حقوقی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ اعلام کرده است رشد سریع تکنولوژی تسلیحات موجب ایجاد میادین جنگ نامحدود شده که فضای سایبری یکی از آنهاست و می‌تواند حیات غیرنظامیان را به مخاطره اندازد. اساساً جوهر حقوق بشر دوستانه بین‌المللی اصل منع تحمیل رنج غیرضروری به دیگران است که با هدف حمایت از قربانیان جنگ‌ها شکل گرفته است بدین ترتیب انجام حملات کورکورانه و بدون تفکیک افراد و اهداف نظامی از غیرنظامی و بی‌تفاوتی به اصل احتیاط در جنگ می‌تواند موجب خلق فجایعی فراموش نشدنی در تاریخ گردد (بودرال، ۱۳۸۱: ۱۱۶-۱۱۵). اصولاً حقوق بین‌الملل استفاده از وسایل و تسلیحات ذیل را ممنوع اعلام کرده تا از خشونت بی‌حد و حساب بکاهد این موارد عبارتند از: گلوله‌های انفجاری، تسلیحات شیمیایی، تسلیحات بیولوژیکی و تکنیک‌های تغییر محیط زیست طبیعی انسانها و حیوانات (ضیائی بیگدلی، ۱۳۹۷: ۱۹۲).

هدف از انجام جنگ سایبری به زانو درآوردن و خلع سلاح کامل دشمن است که به شکل تخریب اینترنتی، بدست آوردن اطلاعات طبقه بندی شده، ایجاد اختلال در سرویس دهی، ایجاد اختلال در وسایل مخابراتی و از بین بردن انواع زیرساخت‌های اساسی هر کشور انجام می‌شود اما در همین مورد آخر بیش از سایر موارد گفته شده می‌تواند به غیرنظامیان خسارت و رنج بیهوده وارد آید آنهم به شکل قطع برق نانوایی‌ها، منازل و بیمارستان‌ها، سدها و انواع یخچال‌ها و منجمد کننده‌ها، قطع شبکه آبرسانی و توقف جایگاه‌های سوخت رسانی، قطع موبایل و تلفن و تعطیل شدن ناگهانی شبکه حمل و نقل و یا ترافیک غیرمترعارف خیابان‌ها می‌تواند باعث وارد شدن رنج غیرضروری به غیرنظامیان گردد (عباسی و مرادی، ۱۳۹۴: ۵۰-۴۹). البته در جنگ سایبری متخاصمان صرفاً به انجام عملیات کامپیوتری اکتفا نخواهد کرد بلکه با از کار انداختن سیستم‌های دفاعی یا تهاجمی دشمن خودشان دست به کار شده و ضربات مسلحانه تأثیرگذاری را به دشمن وارد خواهند کرد به عبارت دیگر جنگ سایبری از دو قسمت تشکیل شده که قسمت اول شامل خلع سلاح همه جانبه دشمن از طریق اینترنت بوده و قسمت دوم شامل شلیک تسلیحات به سوی تجهیزات نظامی و کامپیوتری دشمن خواهد بود تا یک موفقیت قطعی را به دست آورد. اساساً جنگی که با ویرانی تجهیزات توأم نباشد نمی‌تواند جنگ در مفهوم واقعی کلمه اطلاق گردد. اما حتی در این صورت نیز طرفین نزاع باید حد و مرزی را برای مخاصمات خود رعایت کنند تا جنگ به نسل کشی منتهی نگردد و غیرنظامیان و اطلاعات مربوط به آنها نباید آماج حملات سایبری قرار بگیرد زیرا آنها شهروندان غیررزمنده و بی‌طرف محسوب می‌گردند که کاملاً تحت حمایت حقوق بین‌الملل می‌باشند. اما اگر غیرنظامیان با نظامیان در جهت پیشبرد اهداف جنگ سایبری همکاری کنند و این موضوع به اثبات برسد در این صورت شاید بتوان صدمات وارده به غیرنظامیان را که در این حالت شبه نظامی محسوب می‌گردند را تا حدی توجیه کرد. دیوان بین‌المللی دادگستری

در رأی مشورتی خود در زمینه استفاده از سلاح‌های هسته‌ای^{۲۰} به صراحت اعلام نمود که: «هرگونه توسل به زور از طریق سلاح‌های هسته‌ای که مغایر با بند ۴ ماده ۲ منشور ملل متحد باشد و تمام ضروریات ماده ۵۱ را رعایت نکند، نامشروع است نه بند ۴ ماده ۲ و نه ماده ۵۱ منشور به سلاح‌هایی خاص اشاره نمی‌کنند». دیوان در فرازی دیگر از این رأی مشورتی اعلام کرد که «اصول بنیادین مندرج در متون تشکیل دهنده اساس حقوق بشردوستانه موارد زیر هستند. اولین مورد آن به منظور حمایت از جمعیت و اهداف غیرنظامی است و بین رزمندگان و غیررزمندگان تفکیک قائل می‌شود [اصل تفکیک] دولتها هرگز نباید غیرنظامیان را هدف حمله قرار دهند و در نتیجه هرگز نباید از سلاح‌هایی استفاده کنند که قادر به تمییز بین اهداف نظامی و غیرنظامی نیستند. بر اساس اصل دوم، ایجاد درد و رنج غیرضروری برای رزمندگان ممنوع است. بر این اساس استفاده از سلاح‌هایی که موجب چنین صدمه‌ای بر آنها می‌شود یا درد و رنج آنها را بی‌دلیل افزایش می‌دهد ممنوع است. در اعمال اصل دوم، دولتها در انتخاب سلاح‌های مورد استفاده، از آزادی عمل نامحدود برخوردار نیستند» (ساعد، ۱۳۸۶، ۱۳۲-۱۲۱). سایبری بودن حملات کشورها به یکدیگر نمی‌تواند بهانه‌ای برای عدم رعایت مقررات حقوق بشردوستانه باشد در عین حال هدف جنگ‌های سایبری مانند جنگ‌های متعارف مسلحانه تضعیف دشمن تا حدی است که تسلیم خواسته‌های طرف مقابل گردد و یا به رفتارهای ناشایست خود در سطح روابط بین‌الملل خاتمه دهد و اساساً هدف از جنگ انهدام کامل دشمن نیست زیرا حتی جنگ نیز نمی‌تواند توجیه کننده نقض حق حیات جمعی باشد. در جنگ‌های سایبری هم میزان حملات نباید به اندازه‌ای باشد که اتباع نظامی و غیرنظامی دشمن را به محرومیت از حقوق بنیادین و اولیه بشری سوق دهد چرا که وظیفه حقوق بین‌الملل پاسداری از انسانیت و تحت قاعده و نظم درآوردن رفتارهای کشورهاست که محدودیت کاربرد سلاح و تاکتیک‌های جنگی در مخاصمات مسلحانه یکی از آنهاست که در جنگ‌های سایبری نیز لازم الاجرا است ضمن آنکه ماهیت و هدف هر دو نوع جنگ مسلحانه سایبری یکسان است و آن همانا برتری یک طرف بر طرف دیگر است که در طول تاریخ بارها اتفاق افتاده و در آینده هم هزاران بار اتفاق خواهد افتاد.

نتیجه‌گیری

در اینکه اصل غافلگیری یکی از اصول مسلم موفقیت در جنگ است هیچ شکی نیست و این موضوع در جنگ‌های سایبری بیش از همه تجلی پیدا می‌کند و به لحاظ داشتن مزیت نظامی بالا محال است که کشورهای دارنده تکنولوژی کامپیوتری از این ظرفیت، ابزار، تکنیک و تاکتیک در جنگها استفاده نکنند. از سوی دیگر موازین حقوق بین‌الملل در زمینه جنگ‌های سایبری سکوت اختیار کرده و هیچ قاعده و اصولی را برای تحت نظم در آوردن آن تمهید ننموده است و تنها سند موجود در زمینه جنگ سایبری، دستورالعمل تالین ۱-۲ است که توسط سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) تدوین و به کشورهای عضو ناتو ارائه شده است که این مصوبه ضمن به رسمیت شناختن حملات سایبری آن را به عنوان یک جنگ سایبری تلقی کرده که به کشور قربانی اجازه دفاع مشروع نظامی و سایبری را می‌دهد از سوی دیگر وجود اختلاف و درگیری بین طرفین (کشور مهاجم و کشور قربانی) این حق را به متخاصمین نمی‌دهد که از اصول اولیه کرامت انسانی و حقوق بشر فاصله گرفته و به بهانه جنگ و اعلام حقانیت خود، با کنار گذاشتن موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه به وارد کردن رنج و درد غیرضروری به نظامیان و غیرنظامیان مبادرت ورزند. در یک جنگ سایبری، کشور قربانی بعد از تحمل حملات سایبری، از درون دچار اختلالات شدید ارتباطی و متوقف شدن خدمات اجتماعی در سطح ملی می‌گردد و میزان تنش‌ها به شدت افزایش می‌یابد. با این حال جنگ باید تابع قانون و مقررات مدون و عرفی باشد تا به توحش و نسل کشی مبدل نشود. اتباع دو کشور در حال جنگ همدیگر را نمی‌شناسند و هیچ کینه‌ای نسبت به هم ندارند و جنگ در عمل رفتار خاص دولتهاست با هم، بنابراین عدالت و عقلانیت اقتضاء می‌کند که غیرنظامیان را آماج حملات خود قرار ندهند زیرا آنها رزمنده به حساب نمی‌آیند و تحمیل رنج و درد غیرضروری با لحاظ اصل ضرورت نظامی نمی‌تواند توجیه کننده خشونت علیه غیرنظامیان و حتی نظامیان باشد با این حال به مصلحت جامعه بین‌المللی و دهکده جهانی است که در اسرع وقت نسبت به پذیرش این نوع جنگها و تدوین قواعد بین‌المللی راجع به آن اقدام کند و از تجربیات عالی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ و مجمع عمومی سازمان ملل متحد و دیگر نهادهای حقوق بشردوستانه بین‌المللی و منطقه‌ای استفاده کرده و زمینه

تصویب و اجرای کنوانسیون‌های ناظر بر جنگ سایبری را فراهم آورند. از سوی دیگر سازمان ملل متحد به عنوان یک سازمان جهانی باید نهادهایی را برای رسیدگی به تخلفات ارتکاب یافته در جنگ سایبری تأسیس کرده و به صورت منظم و مرتب به عملکرد کشورهای متخاصم در زمینه جنگ سایبری مبادرت ورزد و به مقابله با تخلف از موازین جنگ سایبری بپردازد که در این زمینه می‌توان از ظرفیت‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد وفق فصل هفتم منشور نیز استفاده کرد و کلام آخر آنکه هیچ قاعده و قانونی در جهان معاصر حمله ناجوانمردانه به نظامیان خلع سلاح شده و غیرنظامیان را تجویز نمی‌کند و این نوع حملات قطعاً موافق اهداف چهارگانه و اصول هفت گانه منشور سازمان ملل متحد نبوده و نخواهد.

به نظر می‌رسد با توجه به اینکه هنوز ماهیت جنگهای سایبری از نظر حقوقی چندان شناخته شده نیست و حقوق بین‌الملل و سازمان ملل متحد در قبال وقوع جنگهای سایبری و قابلیت انتساب آن غافلگیر شده‌اند راه درازی تا کاربرد موازین حقوق بین‌الملل بشردوستانه در جنگهای سایبری را بایستی پیمود. در عین حال به صرف تصویب دستورالعمل تالین ۱-۲ از سوی ناتو و تلقی نظامی بوده حملات و جنگهای سایبری از سوی کشورهای مانند آمریکا- چین و روسیه و سایر کشورهای اروپای غربی و پذیرش دکترین اصل دفاع مشترک سازمان نمی‌تواند به عنوان قواعد حقوق بین‌الملل تلقی با ضمانت اجراهای مختلف حقوقی، غیرحقوقی و سازمان ملل متحد حمایت و تقویت شود. با این حال تکرار حملات سایبری و رویارویی سیاسی کشورها در سالهای اخیر این مژده را می‌دهد که در آینده بسیار نزدیک شاید تا یک دهه آینده سازمان ملل متحده با تصویب کنوانسیونهایی به بیان قواعد و اصول حاکم بر جنگهای سایبری مبادرت ورزد و رعایت قواعد انسانی حقوق بین‌الملل بشردوستانه و حقوق جنگ را در جنگهای سایبری مورد تاکید قرار دهد زیرا جنگ رویارویی مسلحانه کشورهاست که با ابزارهای مختلف از جمله موشک بالستیک، کروز، استینگر و موشکهای قاره پیمای به شکل سنتی و یا از طریق تجهیزات فنی کامپیوتری به ویژه ویروسها و بدافزارها ضربات موثری به طرف خصم وارد می‌شود و پیش بینی می‌شود که در آینده جنگهای مسلحانه در دو مرحله انجام شود که مرحله اول با شناسایی و عملیات سایبری انجام شده و در مرحله بعد تسلیحات انفجاری نظامی به کار گرفته شود که در این صورت قواعد حقوق جنگ و حقوق در جنگ در جنگهای سایبری نیز لازم‌الرعايه شناخته خواهند شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

- اخوان خرازیان، مهناز (۱۳۸۸). «اعمال حقوق بین‌الملل بشردوستانه در مخاصمه اخیر نواره غزه» مجله حقوقی بین‌المللی، سال بیست و ششم، بهار و تابستان، شماره ۴۰.
- اسماعیل زاده، محمدرضا و رجب پور، مجید (۱۳۹۰)، «بررسی نقش جنگ سایبری در عملیات مشترک و مرکب»، فصلنامه علوم و فنون نظامی، پاییز و زمستان، شماره ۲۲.
- افتخار جهرمی، گودرز، (۱۳۸۱) «حقوق بشردوستانه در آستانه قرن بیست و یکم» در کتاب بررسی تحولات اخیر حقوق بشردوستانه بین‌المللی مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق بشردوستانه بین‌المللی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تالیف کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چاپ اول، تهران، نشر سرسم.
- آل بویه، زینب و آل بویه، علیرضا (۱۴۰۰) «کاربرد نظریه جنگ عادلانه در جنگ سایبری و راهکارهای اخلاقی استفاده از سلاح‌های سایبری»، دانشگاه زنجان، فصلنامه تاملات اخلاقی، دوره دوم، پاییز، شماره سوم.
- بلدسو، رابرت و بوسچک، بولسلوا، (۱۳۷۵). فرهنگ حقوق بین‌الملل، ترجمه بهمن آقائی، چاپ اول، تهران، کتابخانه گنج دانش.
- بودرال، لیس اس (۱۳۸۱)، «حقوق بشردوستانه بین‌المللی، رویه‌های فعلی و چالش‌ها»، در کتاب بررسی تحولات اخیر بشردوستانه بین‌المللی مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق بشردوستانه بین‌المللی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تالیف کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چاپ اول، تهران، نشر سرسم.
- بیگی، جمال و احمدی سربزره، مظفر و رحیمی، پوریا (۱۳۹۸)، «تهدیدها و چالش‌های فضای مجازی و راهکارهای کاهش آن با پدافند سایبری» دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری ۵ اردیبهشت ۱۳۹۸.
- تدینی، عباس و کازرونی، سید مصطفی (۱۳۹۵)، «کاربردهای نظامی فناوری نانو از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه»، مجله حقوقی بین‌المللی، بهار و تابستان، شماره ۵۴.
- ترابی، قاسم (۱۳۹۴)، «تکامل راهبرد نانو در قبال جنگ سایبری؛ دلایل، ابعاد و مولفه‌ها»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هجدهم، بهار، شماره اول.
- توکل، اکبر. (۱۳۸۵) «مفهوم جنگ سایبری و کاربرد آن در جنگ آینده»، فصلنامه علوم و فنون نظامی، زمستان، شماره ۷.
- جعفری، افشین و توتونچیان، مهری (۱۴۰۰)، «بررسی راهکارهای تحدید حملات سایبری از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه»، ماهنامه حقوق شهروندی، فروردین، شماره ۱۸.
- خلف رضایی، حسین. (۱۳۹۲)، «حملات سایبری از منظر حقوق بین‌الملل (مطالعه ی موردی: استاکس نت)»، فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیستم، بهار، شماره هفتاد و سه.
- سازمان ملل متحد، سازمان ملل متحد در دنیای امروز، ترجمه علی ایثاری کسمایی [برای] دفتر هماهنگ کننده سازمان ملل متحد در ایران و مرکز اطلاعات سازمان ملل متحد در تهران، چاپ اول، تهران، آبارون.
- ساعد، نادر (۱۳۸۶) حقوق بشردوستانه و سلاح‌های هسته ای، چاپ اول، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- سفی، آناهتا و فتحی، سکینه و شریفی، رقیه (۱۳۹۸)، «جنگ نرم، شیوه‌ها و روش‌های مقابله با آن، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری ۵ اردیبهشت ۱۳۹۸».
- صلاحی، سهراب و کشفی، سید مهدی (۱۳۹۵). جنگ سایبری از منظر حقوق بین‌الملل با نگاه به دستورالعمل تالین» دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات قدرت نرم، سال ششم، بهار و تابستان، شماره چهاردهم.
- ضیائی بیگدلی، محمد رضا (۱۳۹۷)، حقوق جنگ حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه، چاپ پنجم، تهران، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۵) اسلام و حقوق بین‌الملل، چاپ دوازدهم، (بازنگری شده)، تهران، انتشارات گنج دانش.
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۸۱). «حقوق بشر، حقوق بشردوستانه و حقوق بین‌الملل بشر» در کتاب بررسی تحولات اخیر بشردوستانه بین‌المللی مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق بشردوستانه بین‌المللی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تالیف کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چاپ اول، تهران، نشر سرسم.
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا، (۱۴۰۰). حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ هفتادم، با تجدیدنظر و اضافات، تهران، انتشارات گنج دانش.
- ضیائی پرور، حمید (۱۳۸۸)، «جنگ نرم سایبری در فضای شبکه‌های اجتماعی»، رسانه، سال بیستم، شماره ۲.
- عباسی، مجید و مرادی، حسین (۱۳۹۴). «جنگ سایبر از منظر حقوق بین‌الملل بشردوستانه» فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و دوم، بهار، شماره هشتاد و یک.

عنابی، علیرضا، (۱۳۹۸)، جنگ سایبری و حقوق مخاصمات مسلحانه»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری ۵ اردیبهشت ۱۳۹۸.

عیوضی، محمدرضا و داداشی چکان، محمدمهدی (۱۳۹۸) «انواع تهدیدات در فضای سایبری و راهکارهای مقابله آن»، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه، دومین کنفرانس ملی پدافند سایبری ۵ اردیبهشت ۱۳۹۸.

غلامی، روح الله و محمدی، مصطفی (۱۳۹۲). «انقلاب اطلاعات و ارتباطات در عرصه امور نظامی، جنگ سایبری و شبکه‌ای» فصلنامه مدیریت و پژوهش‌های دفاعی دانشکده و پژوهشکده دفاعی (دافوس)، سال دوازدهم، تابستان، شماره ۷۲.

فره‌بخت، احمدرضا و دهقانی، مهدی (۱۳۹۸) همگرایی جنگ الکترونیک و جنگ سایبری و الزامات اجرای آن در سازمان‌های نظامی» فصلنامه امنیت ملی، سال نهم، بهار، شماره ۳۱.

فقیه حبیبی، علی (۱۳۹۵) «جنگ مدرن و تخصصات سایبری در چهارچوب فضای بین‌الملل»، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، بهار، شماره اول.

قاسمی، غلامعلی و باقرزاده، سجاد (۱۳۹۴)، «جایگاه حقوق بشر در مبارزه با سایبر تروریسم» مجله حقوقی بین‌المللی، بهار و تابستان، شماره ۵۲.

کاسه سه، آنتونیو (۱۳۷۵)، نقش زور در روابط بین‌الملل، ترجمه مرتضی کلانتریان، چاپ اول، آگه.

محقق داماد، مصطفی (۱۳۸۱) «جایگاه حقوق بشردوستانه در علم سیر اسلامی»، در کتاب بررسی تحولات اخیر بشردوستانه بین‌المللی مجموعه مقالات نخستین همایش حقوق بشردوستانه بین‌المللی در دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تالیف کمیته ملی حقوق بشردوستانه، چاپ اول، تهران، نشر سرسم.

مسائلی، محمود و ارفعی، عالیه زیر نظر محمدرضا دبیری (۱۳۷۳)، جنگ و صلح از دیدگاه حقوق و روابط بین‌الملل، چاپ دوم، تهران، موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.

ممتاز، جمشید و رنجبریان، امیر حسین، (۱۳۸۴) حقوق بین‌الملل بشردوستانه مخاصمات مسلحانه بین‌المللی، چاپ اول، تهران، نشر میزان

واحدی فرد، سعید (۱۳۹۱)، «جنگ سایبری بررسی ابعاد نوین فضای مجازی»، نشریه ره آورد نور، تابستان، شماره ۳۹.

وری، پیتر (۱۳۹۱)، فرهنگ حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه، ترجمه سیامک کرم‌زاده و کتیون حسین نژاد، چاپ دوم، تهران، سرسم.

Beyrlin, Ulrich, Humanitarian Intervention, in: Bernhardt (ed), Encyclopedia of Public International Law Instalment 3 (1982)]

Encyclopedia of public International Law [Instalment 3 (1982)]

Goodhart, A.L., The North Atlantic treaty of the 1949, RCADI, 1951.

Harris, D. J., Cases and Materials on International Law, Fifth Edition, Sweet and Maxwell, London, 1998.

Kalshoven, Frits, WAR, Laws of, in: Bernhardt (ed) Encyclopedia of Public International law [Instalment 4 (1982)]

Mossner, Jorg Manfred, Hague peace conferences of 1899 and 1907, in: Bernhardt (ed.).

Partsch, Karl Josef, Humanitarian Law and Armed conflict, in: Bernhardt (ed.), Encyclopedia of public International Law [Instalment 3 (1982)]

Schlogel, Anton, Geneva Red Cross Conventions and protocols, in: Bernhardt (ed) Encyclopedia of public International law [Instalment 3(1982)].

Schmitt, Michael N. (2013), Tallin Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare, New york, Cambridge University Press.

پرتال جامع علوم انسانی